

Предлог за израду електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику

Гордана Штасни

 <https://orcid.org/0000-0003-1377-2846>

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (Србија)

gordanastasni@ff.uns.ac.rs

Сажетак

У раду се предлаже концепција електронског семантичко-деривационог речника ономатопејских речи у српском језику. Селекција јединица заснована је на принципу одабира тематски повезаних речи, ономатопејских узвика, у функцији мотиватора и њихових деривата. Основну структурну јединицу у речнику представља деривационо гнездо. Базу електронског речника чине деривати ономатопејског порекла, чија ће претрага бити могућа према различитим параметрима који су дефинисани на основу деривационих карактеристика речником обухваћених јединица, и то према врсти речи на основу степена деривације и деривационим обрасцима и према творбеним формантима — суфиксима и префиксима, са подацима о њиховој продуктивности. Речник је отвореног типа тако да се може допуњавати новим јединицама из других извора (нпр. стрипова или књижевних дела) будући да је корпусом обухваћена грађа пописана само из РСАНУ, РМС и РСЈ.

Кључне речи: ономатопеје, деривација, електронски речник, српски језик.

Abstract

The paper proposes the conception of an electronic semantic-derivative dictionary of onomatopoeic words in the Serbian language. The selection of units is based on the principle of thematically related words, onomatopoeic exclamations as a motivator and their derivatives. The basic structural unit in the dictionary is represented by the derivational nest. The basis of the electronic dictionary is therefore made up of derivatives of onomatopoeic origin, whose search will be possible according to various parameters defined on the basis of the derivational characteristics of the units included in the dictionary — the degree of derivation and derivation patterns, the type of word classes, and derivatives formants (prefixes and suffixes), with data on their productivity. The dictionary is of an open kind so that it can be supplemented with new items from other sources (comic books or literary works) since the material included in the corpus is excerpted from RSANU, RMS and RSJ.

Keywords: onomatopoeia, derivation, electronic dictionary, Serbian language.

1. Увод

У лексикографској пракси веома је значајна продукција различитих типова електронских речника, међу којима су и специјални лингвистички, попут семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику.

1.1. Развој и типологија електронских речника

Када је реч о речницима у електронској форми, данас се већ може говорити о њиховим почецима, развоју и конкретним резултатима. Ћ. Оташевић 2015. године наводи податке о појави првих речника овога типа и наводи њихову поделу у првом реду полазећи од критеријума медијума у коме су похрањени подаци,

и то на речнике који се налазе на чврстом медијуму или на интернету (PDF фајл штампаног издања речника постављен на интернет, дигитализована верзија штампаног речника и интернетски електронски речници) (Оташевић 2015: 15–17). Слично наведеној, у литератури се среће подела електронских речника на тзв. офлајн речнике (дигитализоване форме папирног издања већ уобличеног и/или публикованог речника који су са цедеа, дивидија, интернета и сл. инсталирани на рачунарима појединаца) и тзв. онлајн речнике (речници креирани и објављени на интернету) (Ррџић 2014: 51).

Једну доста разгранату и обухватну класификацију електронских интернетских речника установила је А. Шторер (STORRER 1998). Критеријуми за ову поде-

лу заснивају се на важним особинама електронских речника. Према начину производње и доступности, ови речници могу бити у различитим изворним облицима, као изворно објављен штампани речник; изворно објављен електронски речник, али и као речник за коришћење на персоналном рачунару или офлајн. Други критеријум односи се на довршеност речника, и у том погледу разликују се статички или динамички речници. Једна од важних карактеристика електронских речника јесте хипертекстуалност. Полазећи од овог обележја, речници могу бити хипертекстуални или без хипертекстуалних могућности¹. У типологију је укључен и параметар интеракције са корисницима, при чему се разликују речници са могућношћу интеракције односно речници без могућности интеракције. Према својству мултимедијалности, разликују се речници са текстом, илустрацијама и дијаграмима, речници са текстом и звучним записима, речници са текстом, звучним записима и видео записима, али и речници без мултимедијалних садржаја². На основу издвојеног критеријума који се односи на приступ речничким подацима, постоје они са приступом у виду померања речничких записа горе-доле, затим речници са приступом преко листе одредница које су у облику хипервеза, речници којима се приступа путем поља за претрагу, као и речници са комбинованим приступом.

1.2. Предности електронских у односу на штампане речнике

У појединим истраживањима сагледане су предности онлајн речника у односу на штампане, уз истицање њихових карактеристика као што су: економичност — под овим се подразумева и временска и

¹ „Hypertexte unterstützen das selektive Informationslesen und das interessegeleitete Durchstöbern des Wörterbuchs durch entsprechende Such- und Navigationsangebote. Die Suche nach vorgegeben Suchmuster wird sowohl von Hypertext-Systemen als auch von lexikalischen Datenbanken ohne Hypertext-Funktionalität unterstützt. Was ein Hypertext-Wörterbuch einer Wörterbuchdatenbank voraus hat, ist die Möglichkeit, lexikographische Textsegmente durch Verknüpfungen zu verbinden und damit auch das Durchstöbern von Hypertext-Wörterbüchern im Sinne des o.g. explorativen Paradigma zu unterstützen” (STORRER 1998: 115–116) [Хипертекстови подржавају селективно читање информација и прегледање речника засновано на интересовањима корисника одабиром одговарајуће опције претраге и навигације. Претраживање одређених образаца подржавају и хипертекстуални системи, али и лексичке базе података без хипертекстуалне функционалности].

² Als „Multimedia wird die Integration statischer Medien wie Text, Graphik, und dynamischer Medien wie Animation, gesprochene Sprache, Musik und Video in einer Softwareanwendung bezeichnet” (STORRER 1998: 108) [Мултимедија се односи на интеграцију статичних медија као што су текст, графика и динамичких медија — анимација, говорни језик, музика и видео у софтверској апликацији].

новчана економичност, интерактивност — колико додатних (мултимедијалних) садржаја речник нуди; једноставност — колико је сам софтвер једноставан за коришћење и колико су дефиниције лаке за разумевање, али и поузданост и ажурираност, што у првом реду зависи од стручности особа које конструишу одређене онлајн речнике (ТОДОРОВИЋ – СПАСИЋ 2022: 121). Т. Прћић такође наводи као предност електронских речника мултимедијалност и интерактивност, али и тренутно прелажење с једног дела текста на други помоћу система хиперлинкованог унакрсног упућивања, као и претраживост текста по различитим параметрима (ПРЋИЋ 2018: 68). У литератури се истичу и ове предности електронских описних речника, и то на три плана: претрага садржаја на основу упита корисника, визуелно представљање резултата претраге и интеракција са корисницима (ИВАНОВИЋ 2014: 274–276). Основном предношћу електронског речника већина корисника речника сматра напредан систем претраге (РУЛЕВИЋ 2022: 8).

Ц. Крстев у раду посвећеном српском језику у информатичком окружењу посебно истиче врсте информатичких ресурса који би имали примену у настави српског језика и књижевности, међу којима су, поред текстова у електронском облику и библиотека, заступљени и ресурси који се односе на представљање знања о граматичком систему, правопису те речници, који се, насупрот граматичким, сматрају подесним за информатизацију (КРСТЕВ 2000: 28–30).

1.3. Тенденције у српској лексикографској продукцији електронских речника

Својеврстан пресек стања у продукцији речника српског језика на интернету до 2009. године дају И. Лазић Коњик и М. Јелић. Аутори констатују да електронских речника различитог типа има на интернету, али да су већином у фази израде, те да садржајем, обимом и обрадом речи, могућностима претраживања често не задовољавају просечног, камоли стручно профилисаног корисника, те да се у њима обично не наводе извори, аутори и сарадници на изради речника, што их чини непоузданим (ЛАЗИЋ КОЊИК – ЈЕЛИЋ 2009: 114). Ипак, дошло је до извесног напретка у побољшању квалитета оваквих остарења, о чему извештава С. Ристић:

Најновији пример унапређења српске лексикографије остварен је у успешној широј сарадњи лексикографских и лингвистичких тимова са информатичарима на дигитализацији језичких ресурса Речника САНУ. Он је показао сигуран и прави пут даљег убрзаног развоја српске лексикографије током 21. века, који ће, уз традиционалну и институционалну Београдску лексикографску школу, покренути и унапредити и ауторску лексикографију и израду речника мањег обима, не само дескриптивних него и специјалних, термилошких, дво- и вишејезичних (РИСТИЋ 2021: 83).

Данас се углавном размишљања о електронским речницима одвијају у правцу дигитализације описних речника српског језика и информатичким могућностима у њиховом креирању и реализовању, а све са циљем унапређења ефикасности лексикографског рада (Крстев 2019; Стиловић и др. 2021) или дигитализацији већ постојећих речника (Стиловић – Станковић 2018). Постоји и тенденција за осмишљавање и реализацију неких специфичнијих речника попут дијалекатског речника говора јужне Србије, и то отвореног типа уз могућност уношења нове грађе (Младеновић 2014), историјског речника славено-српског језика (Бјелаковић 2016) или електронског речника српског као страног језика (Dražić 2007).

2. Електронски семантичко-деривациони речник ономотопеја у српском језику

Предвиђени електронски семантичко-деривациони речник ономотопеја у српском језику такође представља тип специјалног лингвистичког речника³. Иако је принцип селектовања и обраде лексичке грађе у њему заснован на тематској повезаности речи, на основу таквог речничког устројства могу се сагледати општији принципи о законитостима творбе речи у српском језику. Наиме, расправљајући о овим питањима, Р. Драгићевић пише следеће:

Лексеме које сачињавају једну тематску групу заједно са својим дериватима формирају засебне лексичке микросистеме — семантичка поља са бројним сличностима у поређењу са осталим микросистемима чији су лексички стожери чланови исте тематске групе. Уочавањем ових законитости и њиховим поређењем са системношћу у оквиру других тематских група могу се изводити важни закључци о творбеном устројству нашег језика уопште. Према томе, анализа творбеног понашања чланова једне тематске групе омогућава закључивање у вези са грађењем речи на три нивоа — на нивоу посебне лексеме, на нивоу тематске групе којој она припада и, на крају, на општем језичком нивоу (Драгићевић 2002: 111).

Овом приликом за речничку обраду одабране су ономотопеје и њихови деривати. У процесу формирања

³ Премда су се СДР1 и СДР2 појавили касније у односу на речнике овога типа у другим научним словенским центрима, они у Србији представљају значајан допринос лексикографији и важан су извор за дериватолошка истраживања. Наиме, речници овог типа познати су одраније. На пример, једно од значајнијих лексикографских остварења свакако је *Словословословенский словарь русского языка* А. Тихонова (1985). Исте године творбеним гнездима бавио се М. Скаржињски (M. Skarżyński) у својој докторској дисертацији *Próba zastosowania metody gniazdowej do opisu słowotwórstwa współczesnej polszczyzny* и касније у речнику (SKARŻYŃSKI 1989). Такође, по гнездима, као основном принципу организовања језичких јединица, устројен је и *Словословословенский словарь на съвременния български език* (Тодорова и др. 1999). У новије доба, доступан је у електронској форми специјални лингвистички речник руског језика *Морфемно-словословословенский словарь* на адреси <<https://rus-morphemic-word-building.slovaronline.com/>>.

ономотопејског језичког израза примарну улогу има аудитивна перцепција емитованог звука. С обзиром на то да је имитативност основно обележје ономотопеја, човек најпре региструје звучну сензацију, а онда је расположивим фонетским средствима, тј. служећи се артикулацијским и прозодијским могућностима сопственог језика, транспонује у језички уобличени израз, који има способност номинације, али и референцијалну функцију будући да се везује за одређени појмовни садржај. Такав фонетски склоп подлеже лексикализацији и граматикализацији (ојезичавању), што ономотопејском изразу обезбеђује статус речи (ШТАСНИ – ШТРЕАЦ 2023: 18). С обзиром на истакнута обележја, ономотопеје испуњавају све услове за деривациона и семантичка варирања јер „деривацију развијају само речи које означавају поједине појмове, док се код речи које означавају релацију између појмова (код предлога и везника), она уопште не развија” (ГОРТАН-ПРЕМК 1994: 127). Стога тако оформљене јединице имају важну улогу мотивних речи и индуктора даље деривације у процесу формирања својих деривационих гнезда. Поједине ономотопеје имају веома изражен деривациони потенцијал, о чему сведочи изузетно велики број деривата различитог морфолошког обележја и значења (182 ономотопеје мотивисале су творбу више од три хиљаде деривата који су регистровани у РСАНУ и РМС). Ово су значајни показатељи лексичког статуса ономотопеја у укупном систему, те се оне свакако не могу сматрати периферним или маргинализованим јединицама.

Семантичко-деривациони речник изузетно је важан јер системски показује у језику реализоване потенцијале ове лексике на основу обима и структуре деривационих гнезда које формирају. Такође, уочљиво је и у овој деривационој и лексичкој парадигми да поједине ономотопеје имају изузетно богат потенцијал формирајући гнезда која обухватају велики број деривата (*клои* са 158 и *шрес* са 135 јединица, *ко* са 94 и *каи* са 93 деривата), док су поједине без деривата (*бам*, *дан*, *дин*, *дон*, *ишм-ишм*, *иша-иша*, *буф*, *иаф*, *иуф*, *иуф*, *ишша-ишша*, *дам*, *ииф*, *ишас*, *ав*, *вау*, *иаки*, *крика*) или имају само један дериват, најчешће глагол (*иа* > *иакаши*, *сквр* < *скврчаши*, *ишн* > *ишнкаши*, *флас* > *фласнуши*, *флис* > *флиснуши*, *фљус* > *фљуснуши*, *фрк* > *фркнуши*, *ишой* < *Ишойнуши*), само по изузетку првостепени узвик (*бим* > *И бим-бам*). Творба глагола од изузетног је значаја за целокупну парадигму јер ће они преузети улогу мотива-тора у даљој деривацији.

Гнезда која садрже два члана веома добро илуструју сложеност овога деривационог система о чему сведоче разноврсни морфолошки и семантички деривати првог и другог степена. Најчешће су то системска

образовања имперфективних глагола и од њих изведене глаголске именице (0 *и́ика-и́ак* > I *и́икай́ака-и́и* > II *и́икай́акање*, 0 *уху/ухуј* > I *ухукай́и* > II *ухукање*, *чив* > I *чивкай́и* > II *чивкање*), али и именице са предметним значењем 0 *дум* > I *дум-дум*, ‘врста разорног пушчаног метка’ и истостепеног глагола (0 *дум* > I *думну́и*). Развиле су се и деривационо повезане јединице у низу који чине мотивна ономатопеја, првостепени глагол и од њега изведена другостепена именица са значењем животиње (0 *чик* > I *чикай́и* > II *чикавац* ‘врста птице певачице названа по гласу *Emberizia cia*’). У двочланом гнезду с ономатопејским мотиватором деривати могу бити истог степена, али са различитим морфолошким карактеристикама (0 *и́уц* > I *и́уцкарай́и* и I *и́уц-муц*, узвик за опонашање муцања). У овим минималним гнездима остварена је и веома значајна појава на плану глаголске деривације, перфективизација посредством суфиксације (0 *и́рарара* > I *и́раракай́и* импф. гл. > II *и́раракну́и* пф. гл.) или префиксације (0 *чані́р* > I *чані́рла́и* импф. гл. > II *зачані́рла́и* пф. гл.).

Поред наведеног, на основу грађе организоване по принципу гнезда уочљиво је да сродне ономатопеје такође имају различит деривациони потенцијал. На пример, ономатопеја *и́рас* ‘узык за опонашање звука при пуцању из ватреног оружја, при ударању, лупању, паду и сл.’ даје само два деривата, а ономатопеја *и́рес* ‘узык за опонашање звука изазваног падом нечега обореног јаким ударцем’ формира гнездо од 153 јединице⁴. Овако предочени подаци у семантичко-деривационом речнику могу послужити за разне врсте научних интерпретација, с посебним циљем да се утврде могући узроци оваквом стању у датом систему.

Поред наведеног, постоје и други бројни разлози за израду електронске верзије ономатопејског семантичко-деривационог речника упоредо с његовом класичном верзијом⁵. Руководећи се потребама корисника, на првом месту је искрснула потреба за економичним (у временском смислу), ефикасним (у погледу прикупљања података за одређена семантичко-дериватолошка или морфолошка истраживања), прецизним (у смислу исцрпности и валидности прикупљених података и сегментације ономатопејских деривата) и разноврсним претрагама према важним деривационим критеријумима (претрага де-

ривата према морфолошким карактеристикама, степену деривације, деривационом обрасцу, творбеној структури и с тим у вези творбеним формантима). Управо су ово и предности електронског издања у односу на његову штампану верзију.

2.1. Полазишта за креирање електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику

Од изузетног је значаја припремна фаза коју чини идејна концепција речника. У њему се описује корпус, начин означавања информација који омогућава приступ речнику с обзиром на његов садржај, као и мапирање структуре података и узорке за уносе. Такође, неопходно је планирање приступних структура, начина хипертекстуализације, интеракције с корисницима и додељивање мултимедијалних елемената (KLOSA 2013: 5). Израда електронског речника одвија се у неколико фаза: фаза припреме (*phase of preparation*), фаза прикупљања података (*phase of data acquisition*), фаза компјутеризације (*phase of computerization*), фаза обраде података (*phase of data processing*), фаза анализе података (*phase of data analysis*), фаза припреме за онлајн издавање (*phase of preparation for online release*) (KLOSA 2013: 4–7).

Основно полазиште за креирање специјалног семантичко-деривационог речника у електронској форми представљају аналитичке и истраживачке потребе и могући захтеви корисника, као што је већ наведено. Електронски речник ће у складу с тим понудити одговарајуће алате, који омогућавају свеобухватније и комплексне анализе датог језичког узорка. Циљ је да корисник добије прецизне и поуздане резултате за тражени упит или захтевану претрагу. Зато је у фокусу осмишљавање претраге података са формулисаним упитима који пружају могућности за истраживање различитих проблема везаних за конкретну речничку грађу. Надаље у раду предочена је структура електронског семантичко-деривационог речника ономатопеја у српском језику, начини представљања језичких података у њему, као и могућности претраге података које овако осмишљен речник пружа корисницима.

Предвиђено је да електронски речник ономатопејских речи буде типа онлајн, изворно објављен у електронском формату, при чему његова штампана или класична верзија представља базу и једну од интегралних компоненти електронске форме. Према критеријуму завршености или обухватности, то би био речник отвореног типа, уз могућност ширења основног корпуса новим јединицама регистрованим у другим изворима односно функционалним стилонима с обзиром на то да ономатопеје представљају специфичност појединих врста текстова, какви су

⁴ Овакви су резултати и претходних истраживања која су резултовала такође речником овога типа (СДР1 и СДР2).

⁵ И на основу податка из штампане верзије речника „може се стећи увид у продуктивне и непродуктивне творбене процесе, моделе, творбене форманте и њихову улогу у оквиру творбе јединица које припадају одређеним лексичко-семантичким скуповима, те се на основу тога може извести и закључак о статусу деривата у оквиру лексикона српског језика” (Штасни и др. 2021: 65).

текстови намењени деци или какви су стрипови, који њима обилују те могу бити богат ресурс за оваква истраживања. Основни фонд у предвиђеном речнику чини само речничка грађа (више од 3000 јединица) ексцерпирана из једнојезичних дескриптивних речника српског језика: РСАНУ, РМС и РСЈ. Из ових извора, уз извесна ограничења, преузимање су лексеме с ознаком *оном.*, заједно с потпуним лексикографским описом, као и с њиховим дериватима. Избор речника као извора грађе условљен је вишеструким разлозима. У првом реду, речници нуде систематичан попис ономотопејских речи, чиме је вероватноћа изостављања примера сведена на минимум. Затим, ономотопејама се приступа као готовим лексичким јединицама, код којих је процес лексикализације завршен, а њихова обрада заснована је на темељно анализираној лексикографској грађи. Тиме се обезбеђује не само адекватан семантички опис већ и правилна кодификација њихове употребе. То даје целовитост, релевантност и поузданост самом корпусу. Уз то, оваква врста ексцерпције омогућује непосредан увид у деривациону мрежу посматраних речи и међусобне односе чланова те мреже. Овим се искључује могућност да из корпуса изостану релевантни примери, а да буду забележени они који заузимају маргиналан статус у језику.

Иако се може предвидети и омогућити да сваки корисник речника самостално уноси и мења садржаје, овакав концепт речника, поред користи које доноси заједници, има и бројне недостатке. То су првенствено методолошка недоследност и неуједначен квалитет обраде, непотпуност, непоузданост, па и могућа нетачност наведених информација итд. (Витас – Крстев 2015: 110). На пример, с обзиром на то да ономотопеје као врсте речи припадају узвицима, могуће је да се погрешно уносе други узвици који немају ономотопејски имитативни карактер, већ наликују ономотопејама, попут емоционалних узвика (*ex, ox*), од којих неки имају чак развијену деривацију (нпр. *јао, јаукајии, јаукање, зајаукајии, најаукајии се* и др.), императивних (нпр. *хеј, њси*) или узвика за обраћање животињама (нпр. *ици, мац, цурик*). Стога се овакви речници отвореног типа за кориснике не могу сматрати референтним. Како наводи И. Лазич Коњик, „постојање стручне редакторске провере и обрада од стране лексикографа кључни су фактори који обезбеђују сваком речнику лексикографску вредност” (Лазич Коњик 2018: 17), те ће се такав лексикографски принцип примењивати и у планираном речнику. У њему ће унос нових јединица и њихова обрада бити поверена дериватолозима, његовим ауторима.

На основу начина успостављања веза међу подацима, јединицама информације, планирани речник

одговара типу хипертекстуалног речника, без мултимедијалних садржаја. За овакав тип електронског речника важна је карактеристика модуларности, која произилази из хипертекстуалности, чиме се ствара могућност за додавање нових модула. Другим речима, хипертекстуално организовани речник не мора бити потпун да би био функционалан. Овако концептиран речник омогућава секвенцијално читање — од почетка до краја, али пружа и могућност хијерархијског ишчитавања (по груписаним појмовима), углавном од општег ка појединачном.

С обзиром на начин претраге података, одговара типу речника са комбинованим приступом — приступ одредницама у виду померања листе горе-доле, као и приступ одредницама у облику хипервеза и путем поља за претрагу, а према начину представљања података, ово ће бити речник са текстом и табелама евентуално и дијаграмима.

3. Приказ структуре електронског семантичко-деривационог речника ономотопеја

Структура електронског семантичко-деривационог речника ономотопеја у српском језику заснована је на потребама лингвистичких истраживања. Употреба софтверских алата, као и стандарда за похрањивање података, што је у информатичкој области и домену за језичке технологије, неће бити предмет разматрања у овом раду. Основни проблеми који се испитују у оквиру дериватолошких анализа представљају уједно и претраживачке параметре јединица које су обухваћене речником. Стога су у електронском речнику предвиђене следеће претраге:

- а) слободне — засноване на самосталним уписом речи за коју корисник тражи проверу да ли је заступљена у фонду и, ако јесте, добија њене дериватолошке податке;
- б) по деривационим гнездима на основу мотивне речи — ономотопеје распоређене по азбучном редоследу;
- в) по степену деривације (од првог до шестог деривационог степена);
- г) по врстама речи реализованим у оквиру одређеног деривационог степена (нпр. глаголски деривати првог степена);
- д) по деривационом обрасцу у оквиру одређеног деривационог степена (нпр. 0 узвик > I глагол [импф.] или 0 узвик > I глагол [пф.]);
- ђ) по творбеним формантима (нпр. суфикси у извођењу перфективних глагола или префикси у грађењу перфективних глагола).

Сваки издвојени облик претраге употпуњен је квантификативним подацима о продуктивности која се односи на:

- а) обим деривационог гнезда и његову структуру по врста речи и деривационом степену;
- б) реализацију одређене врсте речи у оквиру датог деривационог нивоа (нпр. укупан број првостепених глагола);
- в) заступљеност одређеног деривационог обрасца, што је повезано са врстом речи која је настала по том обрасцу (нпр. број именица којима одговара деривациони образац 0 узвик > I импф. гл. > II именица);
- г) употребљене творбене форманте (суфиксе односно префиксе) у грађењу речи ономотопејског порекла (нпр. заступљеност суфикса *-каћи* у извођењу имперфективних глагола, или број глагола у чијој је структури заступљен префикс *за-*).

3.1. Прва компонента у структури речника

Програм се отвара понуђеним пољем у које корисник може да упише тражену реч. Уколико она није део фонда, добија повратну информацију „нема резултата”. Ако је реч заступљена у речнику, добија информацију о њеном деривационом статусу, морфолошком обележју и значењу.

јаукати ⇒ нема резултата

клопарање ⇒ II клопарање с именица са значењем радње

3.2. Друга компонента у структури речника

Први је у понуди попис свих ономотопејских речи и њихових мотиватора, с податком о укупном фонду. Притиском на поље регистар, појављује се линија коју чине узбучена слова којим започињу ономотопејске речи и бројчани податак о укупном обиму регистра (3297 јединица). Под сваким словом садржане су мотивне ономотопеје и деривати који почињу датим словом. Кроз списак речи могуће је кретање „горе — доле”.

регистар ⇒ 3297

А Б В Г Д Ђ Ж З И К Л Љ М

Њ П Р С Т Ћ У Ф Х Ц Ч Џ Ш

Активирањем одабраног слова добија се листа ономотопејских речи које почињу тим словом. Мотивне ономотопеје истакнуте су масним словима, деривати су наведени без посебног истицања. Одабиром једне од понуђених јединица отвара се ново поље с њеним потпуним подацима — ознаком за степен деривације, одговарајућим граматичким наставком и морфолошким одређењем деривата са значењем.

ав
ау
а-ууу
аукати
аукнути

⇒ I **аукати**, -аучем имперфективни глагол: емитовати глас ау

3.3. Трећа компонента у структури речника

Следећа компонента у структури речника представљена је линијом која садржи кључне речи на основу којих се могу претраживати различити подаци садржани у речнику и груписани према утврђеном творбеном критеријуму.

гнезда деривација деривациони обрасци творбени форманти

3.3.1. Када се покрене поље гнезда, прво се добије узбучена листа свих мотивних ономотопеја. Одабиром одређене ономотопеје, отвара се њено гнездо. Активирањем дугмета у доњем десном углу, добија се табеларни приказ квантитативних показатеља о обиму и саставу добијеног гнезда према степену деривације и врсти речи којој припадају деривати.

гнезда

ав
ау/а-ууу
бам
бап
шу-шу

0 **бап** узвик за опонашање звука при удару или паду
I **бапнати**, -им перфективни глагол са пунктуалним значењем: испустити звук који настаје при ударцу, треску или паду
I **бапнути**, -нем перфективни глагол са пунктуалним значењем: испустити звук који настаје при ударцу, треску или паду
II **бапати**, -ам имперфективни глагол: ударати, трескати

степен деривације	I	II	Σ
врста речи			
глаголи	2	1	3
Σ	2	1	3

3.3.2. Активирањем поља деривација, отвара се низ који чине потпоља означена према степену деривације — од првог до шестог степена.

деривација

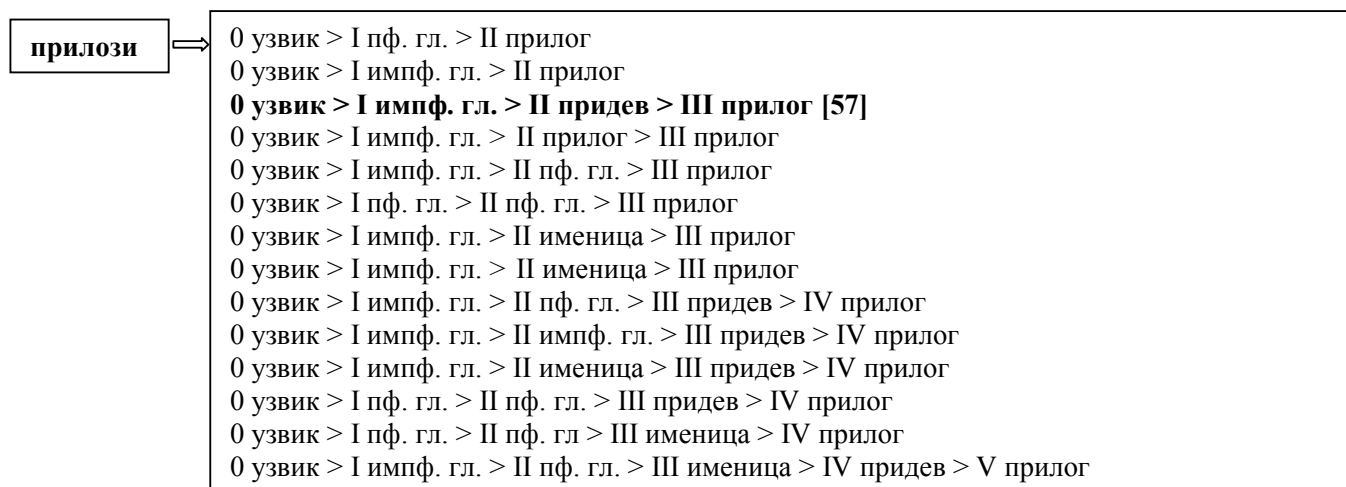
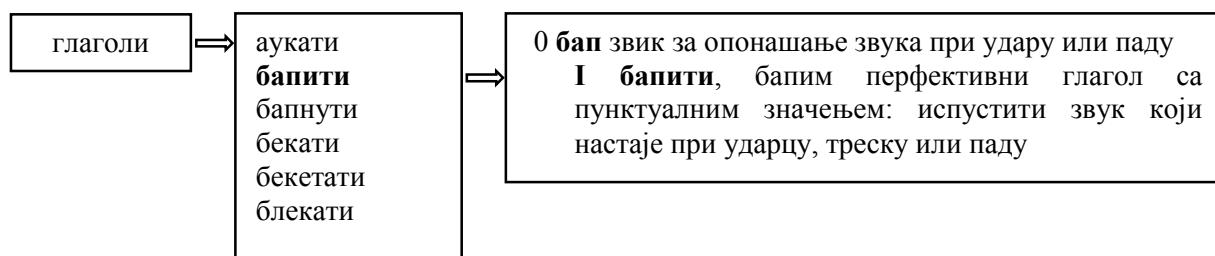
I степен II степен III степен IV степен V степен VI степен

Покретањем одређеног потпоља, појављује се нова листа која обухвата деривате одређеног степена деривације распоређене према врсти речи (глаголи, именице и узвици). У оквиру потпоља добијају се квантитативни подаци о продуктивности деривата по врстама речи.

I степена	деривати I степена	
	глаголи	360
	именице	8
	узвици	24
	укупно	392

Одабиром одређене врсте речи корисник приступа листи првостепених деривата, који су наведени по азбучном реду. Може да бира одредницу, чиме се активира ново потпоље с комплетним подаци о изабраном деривату, заједно с његовим мотиватором.

3.3.3. У претраживачкој линији означеној као деривациони обрасци нуди се листа коју чине поља именована према врсти речи. Уз сваку врсту речи даје се ново поље које садржи формализоване деривационе обрасце према степену деривације (за све деривационе нивое). Кликом на одабрани образац добија се ново поље којим су обухваћени мотиватор са дериватима који су настали по одабраном деривационом образцу, представљени у деривационом низу, и квантитативни подаци о продуктивности одређеног деривационог модела.

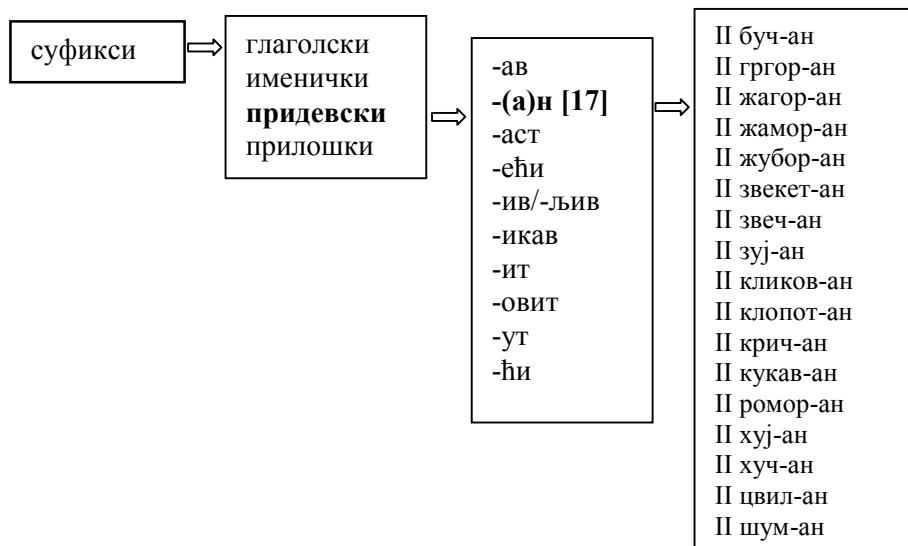
0 бе > I бекати > II бекав > III бекаво
 0 бу > I бучати > II бучан > III бучно
 0 врц > I врцати > II врцав > III врцаво
 0 гр > I гргољити > II гргољив > III гргољиво
 0 гр > I грготати > II грготава > III грготава
 0 гра/0 грак > I грактати > II грактав > III грактаво
 0 *гро/*грок > I грокати > II гроктав > III гроктаво
 0 гу > I гугутати > II гугутава > III гугутава
 0 гу > I гукати > II злогук > III злогуко
 0 *жаг > I жагорити > II жагоран > III жагорно
 0 *жаг > I жагорити > II жагорљив > III жагорљиво
 0 *жуб > I жуборити > II жуборав > III жубораво
 0 *жуб > I жуборити > II жуборан > III жуборно
 0 *жуб > I жуборити > II жуборљив > III жуборљиво
 0 звек/0 звеке > I звекетати > II звекетав > III звекетаво
 0 звек/0 звеке > I звекетати > II звекетљив > III звекетљиво
 0 звек/0 звеке > I звечати > II звечан > III звечно
 0 *звиж > I звиждати > II звиждав > III звиждаво
 0 звр > I зврјати > II зврјав > III зврјаво
 0 зу/0 зуја > I зујати > II зујав > III зујаво
 0 зу/0 зуја > I зујати > II зујан > III зујно
 0 клеп > I клепетати > II клепетав > III клепетаво
 0 клик > I кликтати > II кликтав > III кликтаво
 0 клоп > I клопотати > II клопотан > III клопотно
 0 кме > I кмекати > II кмекав > III кмекаво
 0 кр/0 крк > I кркљати > II кркљав > III кркљаво
 0 кре > I кревељити > II кревељив > III кревељиво
 0 кре > I крештати > II крештав > III крештаво
 0 кре > I крештати > II крештљив > III крештљиво
 0 кри > I кричати > II кричав > III кричаво
 0 кри > I кричати > II кричљив > III кричљиво
 0 куку > I кукаати > II кукаван > III кукавно
 0 ме/ 0 мекеке > I мекетати > II мекетав > III мекетаво
 0 мљац > I мљацкати > II мљацкав > III мљацкаво
 0 прас > I праскати > II праскав > III праскаво
 0 *рок > I роктати > II роктав > III роктаво
 0 *си/сик > I сиктати > II сиктав > III сиктаво
 0 трап > I трапати > II трапав > III трапаво
 0 *труз > I труцкати > II труцкав > III труцкаво
 0 *хрип > I хрипати > II хрипав > III хрипаво
 0 *хрип > I хрипати > II хрипљив > III хрипљиво
 0 ху > I хучати > II хучан > III хучно
 0 цвок > I цвокотати > II цвокотав > III цвокотаво
 0 цвр > I цвркутати > II цвркутав > III цвркутаво
 0 ци/0 цик/0 цика > I цикутати > II цикутава > III цикутава
 0 ци/0 цик/0 цика > I чичати > II чичав > III чичаво
 0 *цил > I циликати > II циликав > III циликаво
 0 *чегр > I чегртати > II чегртав > III чегртаво
 0 шиш > I шиштати > II шиштав > III шиштаво
 0 *шкрг > I шкргутати > II шкргутава > III шкргутава
 0 *шмрк > I шмркати > II шмркав > III шмркаво
 0 *шмрк > I шмркати > II шмркљив > III шмркљиво
 0 *шмрц > I шмрцати > II шмрцав > III шмрцаво
 0 *шум > I шумити > II шуман > III шумно
 0 шу-шу > I шушкати > II шушкав > III шушкаво
 0 шу-шу > I шушљетати > II шушљетав > III шушљетаво
 0 шу-шу > I шуштати > II шуштав > III шуштаво

Идентификовани деривациони обрасци састављени су од одређеног типа деривата и њихових узајамних веза, којима се илуструје њихов деривациони домет, као неодвојиви део деривационог потенцијала једне лексеми. Анализом деривационих образаца стиче се увид у компоненте или фрагменте деривационих образаца који имају функцију мотиватора и стварања деривата вишег степена, али и оних елемената који блокирају даљу деривацију попут, на пример, глаголских именица или прилога који настају од придева најчешће конверзијом.

3.3.4. У речнику ће бити омогућена и претрага творбених форманата, суфикса и префикса.

У понуди је листа форманата који учествују у творби свих регистрованих речи онотопејског порекла. Скупови творбених форманата повезани су са врстом речи у чијем грађењу учествују (глаголски, именички, придевски и прилошки). Када се одабере поље које је означено називом одређене врсте речи, покреће се листа коју чине сви творбени форманти који учествују у њиховој деривацији. Активирањем одређеног суфикса уз који се у загради даје податак о његовој продуктивности, отвара се листа у којој су заступљени сви сегментирани деривати у чијој је структури, као и њихов степен деривације.

Сегментација речи онотопејског порекла веома је компликована и зато су подаци о формантима, нарочито суфиксима, веома важни. Један од разлога због којег су овакве анализе онотопејских деривата

захтевне и у теоријском и практичном погледу представља то што се саме мотивне онотопеје често јављају у равноправним варијантним облицима од којих не учествују сви у даљој деривацији. Има случајева пак када свака варијанта формира своја микрогнезда, као, на пример, онотопеја за опонашање оглашавања мачке 0 *мау* > I *мау-кайи*, 0 *мијау* > I *мијау-кайи*, 0 *мјау* > I *мјау-кайи*, 0 *мњау* > I *мњау-кайи*, 0 *мрњау* > I *мрњау-кайи*, с јасно уочљивом творбеном структуром. Чест је, међутим, случај када један од облика преузима функцију мотиватора, као у случају *брч/брча*, при чему деривацију мотивише облик *брч* > I *брч-кайи* или *буи/бује* када је индуктор даље деривације форма *буи* > I *буи-аи*. До колебања долази када се као проблем јавља и утврђивање творбене основе, која може да одступа од основне онотопејске форме, да подлегне скраћивању или проширивању. Тако је, на пример, у глаголу *врждати* издвојен суфикс *-аи*, који долази на проширену основу двогласним сегментом *-жг-* у односу на онотопеју *вр* (често поновљено и са продуженим изговором гласа *р*) узвик за опонашање разних шума (ромора, зврјања, лепршања и др) > I *вржд-аи* 'емитовати глас који се чује кад се нешто брзо окреће или врти, зврјати'.

4. Закључна разматрања

У овом раду фокус је на представљању модела специјалног лингвистичког семантичко-деривационог речника у електронској форми. Идеја за настанак оваквог речника произашла је из истраживачких

потреба за ефикаснијем, прецизнијем и обухватнијем представљању података који се користе у дериватолошким анализама. Стога се при креирању предлога за структуру речника и врсту података које треба да садржи као примаран истиче лингвистич-

ки критеријум односно потребе корисника који су стручно профилисани.

Основни претраживачки параметри дефинисани су на основу фундаменталних дериватолошких питања, која се односе на обим и структуру деривационог гнезда с мотивним ономатопејама, врсту речи и степен деривације лексема ономатопејског порекла, деривационе обрасце по којима су развијени деривати у складу са врстом речи којој припадају и творбене форманте — суфиксе и префиксе, који се јављају у структури глаголских, именичких, придевских или прилошких деривата. Заступљени су и квантитативни подаци о продуктивности посматраних творбених параметара.

Будући да је семантичко-деривациони речник у класичној форми већ формиран, он је интегрисан у структуру електронског речника, као једна од његових компоненти, а електронски речник би требало да представља његову унапређену варијанту у односу на начине онлајн претраге података о ономатопејама у српском језику. То је речник отвореног и хипертекстуалног типа, без мултимедијалних садржаја.

С обзиром на то да се рад на електронским речницима одвија у неколико етапа, до сада су реализоване фазе планирања и писања речника, преостаје још производња односно аутоматизација и фаза припреме за објаву на мрежи.

Напомена

Рад је реализован уз финансијску подршку Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, под уговором 451-03-65/2024-03/ 200166.

Литература

- БЕЛАКОВИЋ, Исидора (2016). Електронско издање *Речника славеносрпског језика* (предности, проблеми, могућности). У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених теорија*. Зборник научних радова (стр. 169–180). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ВИТАС, Душко, КРСТЕВ, Цветана (2015). Нацрт за информатизовани речник српског језика. *Научни састајник слависта у Вукове дане – Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примена*, 44(3), 105–116.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка (1994). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (2002). Придеви са значењем људских особина као део Деривационосемантичког речника српског језика. У: Милка Ивић и др. (ур.), *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* (стр. 111–117). Нови Сад – Београд: Матица српска – Српска академија наука и уметности.
- ИВАНОВИЋ, Ненад (2014). Рачунарске технологије у српској лексикографији (могућности и перспективе). У: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси* (стр. 249–277). Београд: Филолошки факултет.

- КРСТЕВ, Цветана (2000). Српски језик у информатичком окружењу. *Књижевност и језик*, 1–2, 21–32.
- КРСТЕВ, Цветана (2019). О одабиру одредница за електронски речник српског језика и њиховом повезивању. *Научни састајник слависта у Вукове дане*, 48(3), 133–47.
- ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана, ЈЕЛИЋ, Маријан (2009). О речницима српског језика на интернету. *Примењена лингвистика*, 10, 113–124.
- ЛАЗИЋ КОЊИК, Ивана (2018). Изазови савремене лексикографије: краудсорсинг и отворени речници. *Језик данас, нова серија*, 11, 14–18.
- МЛАДЕНОВИЋ, Миљана (2014). Дигитални речник говора југа Србије. *Инфојезика, Часопис за дигиталну хуманистику*, 15(1), 42–55.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе (2015). Типологија речника српског језика III. *Наш језик*, 46(3–4), 17–33.
- РИСТИЋ, Стана (2021). Речник САНУ и Београдска лексикографска школа. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Зборник научних радова (стр. 65–89). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РУЛЕВИЋ, Биљана (2022). *Речници у дигиталном добу – информатичка подршка за српски језик* (необјављена докторска дисертација). Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.
- СТИЛОВИЋ, Рада, СТАНКОВИЋ, Ранка (2018). Дигитално издање Речника САНУ: формални опис микроструктуре Речника САНУ. *Научни састајник слависта у Вукове дане*, 47(1), 427–440.
- СТИЛОВИЋ, Рада, КРСТЕВ, Цветана, СТАНКОВИЋ, Ранка (2021). Аутоматска екстракција дефиниција – допринос убрзању израде речника. У: Стана Ристић и др. (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (стр. 113–138). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- ТОДОРОВИЋ, Милан, СПАСИЋ, Наташа (2022). Енглески онлајн речници: преглед карактеристика три речника и испитивање њихове подесности за ученике. *Зборник радова Филозофског факултета*, 52(4), 109–128.
- ШТАСНИ, Гордана, ШТРЕЉАЦ, Гордана, АЛДАНОВИЋ, Милан (2021). Иновирани концепција семантичко-деривационог речника српског језика на примеру лексема *руно*. *Славистика*, 25(2), 53–69.
- ШТАСНИ, Гордана, ШТРЕЉАЦ, Гордана (2023). Деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономатопеја у српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 8(1), 15–31.

*

- DRAŽIĆ, Jasmina (2007). Principi za koncipiranje minimalnog elektronskog rečnika srpskog jezika kao stranog. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 32, 481–491.
- KLOSA, Annette (2013). The lexicographical process (with special focus on online dictionaries). *Dictionaries: an international encyclopedia of lexicography* (p. 517–524). Berlin: De Gruyter Mouton.
- PRČIĆ, Tvrtko (2014). Novi rečnik novijih anglicizama: zašto, šta i kako. U: Milivoj Alanović i dr. (ur.), *Leksika, gramatika, diskurs. Zbornik u čast Veri Vasić* (str. 41–58). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- PRČIĆ, Tvrtko (2018). *Ka savremenim srpskim rečnicima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- STORRER, Angelika (1998). Hypermedia-Wörterbücher: Perspektiven für eine neue Generation elektronischer Wörterbücher. In: Wiegand, H. E. (ed.), *Wörterbücher in der Diskussion III: Vorträge aus dem Heidelberger Lexikographischen Kolloquium* (s. 106–131). Berlin – Boston: Max Niemeyer Verlag.

Лексикографски извори

- РМС: Стевановић, Михаило (ур.) (1967–1976). *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Нови Сад: Матица српска (1–3 и Загреб: Матица хрватска).
- РСА: Белић, Александар и др. (ур.) (1959–2020). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–(21). Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- РСЈ: Николић, Мирослав (ур.) (2007). *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СДР1: Гортан-Премк, Даринка, Васић, Вера, Недељков, Љиљана (ред.) (2003). *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- СДР2: Гортан-Премк, Даринка, Васић, Вера, Драгићевећ, Рајна (ред.) (2006). *Семантичко-деривациони речник. Свеска*

2: *Човек – унутрашњи органи и мишићи, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет.

Тихонов, Александр Николаевич (1985). *Словообразовательный словарь русского языка в 2 томах*. Том 1 А–П, Том 2 П–Я. Москва: Русский язык.

Тодорова, Елена, Илиева, Корнелия, Караџозова, Снежина, Михайлова, Гергана, Пенчев, Йордан (1999). *Словообразователен речник на съвременния български език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.

*

SKARZYŃSKI, Mirosław (1989). *Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Gordana Štasni

**A Proposal for Creating a Electronic
Semantic-derivational Dictionary of Onomatopoeia**

(Summary)

The paper focuses on the presentation of the model of a special linguistic semantic-derivative dictionary in electronic form. The idea for the creation of such a dictionary came from the research needs for more efficient, precise and comprehensive collection of data used in derivational analyses. Therefore, when creating a proposal for the structure of the dictionary and the type of information it should contain, the linguistic criterion, that is, the needs of users who are expertly profiled, is highlighted as primary. The basic search parameters are defined on the basis of fundamental derivational questions, which relate to the scope and structure of the derivational nest with motivic onomatopoeia, the type of word and degree of derivation of lexemes of onomatopoeic origin, the derivational patterns according to which the derivatives are developed in accordance with the type of word to which they belong, and the formative formants — suffixes and prefixes that appear in the structure of verb, noun, adjective and adverbial derivatives. Quantitative data on the productivity of the observed derivatological parameters are also represented. Since the semantic-derivative dictionary in its classical form has already been formed, it is integrated into the structure of the electronic dictionary, as one of its components, and the electronic dictionary should represent its improved variant in relation to the ways of searching data about onomatopoeia in the Serbian language online, open and hypertext type, without multimedia content. Given that the work on electronic dictionaries takes place in several stages, the planning and writing phases of the dictionary have been completed so far, the production, i.e. automation, and the preparation phase for publication on the network are still to be completed.